

ZOKIRJON XOLMUHAMMAD O'G'LI FURQAT SHE'RIYATIDA ILM VA MA'RIFAT TARG'IBOTI.

Usmonov Axrorjon Husen o'g'li

Toshkent arxitektura - qurilish universiteti Magistrant
usmonovahr722@gmail.com Tel: +998908145851
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18954467>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 07-mart 2026 yil
Ma'qullandi: 09-mart 2026 yil
Nashr qilindi: 11-mart 2026 yil

KEY WORDS

Furqat, ma'rifatparvarlik, ilm va ma'rifat, o'zbek mumtoz adabiyoti, she'riyat, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy kamolot, ma'rifat g'oyalari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo'lgan Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat ijodida ilm va ma'rifat g'oyalarining aks etishi tahlil qilinadi. Shoir she'riyatida ilmning inson kamolotidagi o'rni, jaholatga qarshi kurash, yoshlarni bilim olishga undash kabi masalalar yoritilgan. Maqolada Furqatning ma'rifatparvarlik ruhidagi qarashlari, uning jamiyat taraqqiyoti haqidagi fikrlari hamda yosh avlodni ilm-fan va taraqqiyot yo'liga da'vat etuvchi g'oyalari tahlil qilinadi. Shuningdek shoir ijodidan keltirilgan misollar asosida ilm va ma'rifatning bugungi kun yoshlar hayotidagi ahamiyati ochib beriladi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o'zbek adabiyotida ma'rifatparvarlik g'oyalari keng rivojlandi. Bu davr adabiyotida xalqni ilm olishga, dunyoqarashini kengaytirishga va zamonaviy taraqqiyotga intilishga chorlovchi asarlar muhim o'rin egalladi. Ana shunday shoirlardan biri Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat hisoblanadi.

Furqat o'z ijodida xalqni jaholatdan chiqishga, ilm-ma'rifat orqali taraqqiyotga erishishga da'vat etgan. Shoirning ko'plab she'rlarida ilm olishning ahamiyati, bilimli insonning jamiyatdagi o'rni va ma'rifatning inson hayotidagi ahamiyati haqida fikrlar bayon qilingan [1].

Asosiy qism. O'zbek adabiyotida o'chmas iz qoldirgan, asl ismi Zokirjon Xolmuhammad o'g'li bo'lgan Furqat 1859-1909- yillarda yashab, o'zining boy adabiy merosini bugungi avlodga bebaho ma'naviy maktab tarzida qoldirgan, o'zbek adabiyotida ma'rifatparvarlik g'oyalarini faol targ'ib qilgan ijodkorlardan biridir. Shoir o'z she'riy asarlarida xalqni ilm olishga, dunyoqarashni kengaytirishga va zamonaviy taraqqiyotdan ortda qolmaslikka da'vat etadi. Uning fikricha jamiyatning rivojlanishi va xalqning farovon hayot kechirishi, avvalo, ilm va ma'rifat bilan chambarchas bog'liqdir. Furqat yashagan davr Turkiston xalqlari uchun murakkab tarixiy jarayonlar davri edi. Bu davrda jamiyatda savodsizlik va jaholat keng tarqalgan bo'lib, ko'plab insonlar ilm olish imkoniyatidan mahrum edi. Shoir aynan shu holatni chuqur his qilib, o'z ijodida xalqni ma'rifatga chorlovchi g'oyalarni ilgari suradi. Uning ko'plab she'rlarida ilm insonni jaholatdan qutqaruvchi, uni komillikka yetaklovchi kuch sifatida tasvirlanadi [2].

Turkiy adabiyot nazariyotchisi Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziyning fikricha: "...majmuyi shuaro istilohinda she'ring aqsoni ulkim, mo'tabardur, o'n nav' kelibtur: qasida, g'azal, qit'a, ruboiy, masnaviy, tarj', musammat, mustazod, mutavval, fard". Olim nima uchundir bu sanoqqa turkiy adabiyotning xos janri bo'lgan tuyuqni qo'shmagan. Ta'kidlash joizki Furqat "she'r aqsomining ushbu mo'tabar o'n nav'i" ning, mutavvalni istisno qilganda, barchasida qalam tebratgan. Bu - birinchidan. Ikkinchidan esa she'riyatimizning mazmun jihatdan yangilanishi Furqat ijodidan boshlangan. Shoir nafis tuyg'ularga ohorli badiiy libos kiydirishga asoslangan mumtoz nazmiy an'anani davom ettirish barobarida Vatan va millat hayotidagi yangiliklarni, dardni, orzu-armonlarni she'rga ko'chirdi.

Masalan, shayx Ahmad Taroziy munojotning mohiyatini "Tengri huzurinda tazarru" ekanida deb biladi. Mumtoz adabiyotimizning buyuk namoyandalari munojot orqali o'z kechinmalari misolida yuksak insoniy tuyg'ularni badiiy talqin etgan bo'lsa, Furqat bu ruhdagi she'rlarida istibdod iskanjasida qolgan Vatan va millat dardini cho'ng iztirob bilan kuylaydi. "Munojoti musaddas" asaridagi mana bu satrlar buning isbotidir:

Zulmatni girdbodi tegdi, quyunda qoldik,
To'foni hayrat, eyki, g'arqi jununda qoldik,
G'aflat ila o'tub umr, kulgu-o'yunda qoldik,
Kuffor bandi ichra sonsiz tugunda qoldik,
Rahm aylag'il, Xudoyo, bechora, xastalarga,
Ranjur-u zor-u mahzun, ko'ngli shikastalarga.

Furqat mustamlaka siyosatining mohiyatini "zulmat girdbodi, quyun, to'foni hayrat, g'arqi junun" kabi istioralar, "kuffor bandi ichra sonsiz tugunda qoldik" obrazli tasviri vositasida butunlay fosh etadi. Zero, bu istibdod siyosati millat hayotining barcha jabhalarini birdan asoratga olgani, milliy istiqloлга eltadigan barcha yo'llarning batamom to'silgani bugun hech kimga sir emas [6].

Furqatning ijodiy merosida an'anaviy she'riy turlar, o'zbek mumtoz adabiyotidagi asosiy mavzular yetakchi o'rin egallaydi. Uning g'azal va muxammaslari, bog'lagan taxmislari o'zining hayotiyliigi, musiqiyliigi, nihoyatda samimiyligi bilan o'quvchini maftun etadi. Furqat she'rlarida ona yurt tabiati va bahor go'zalligi, jo'shqin sevgi-muhabbat va chin insoniy fazilatlar, hayot shodliklaridan quvonish va turmush tashvishlaridan shikoyat qilish, umuman, odam va olam, shu bilan birga kishilarning ma'naviy dunyosi, mehri va qahri yaqqol tasvirlangan. Masalan: "Bahor ayyomida gulgash etarga bir chaman bo'lsa", "Umr xush o'tmas bahor ayyomi sahro bo'lmasa", "Surmadin ko'zlar qaro, qo'llar xinodin lolarang", "Jannatning gullaridan gulzoringiz chiroylik", "Ko'ngul dardig'a topmay boraman hargiz davo istab", "Fasli navbahor o'ldi ketubon zimistonlar" kabi misralar bilan boshlanuvchi g'azallari, "Etti falak", "Biri", "Istar ko'ngul", "Do'st", "Kokulung" radifli muxammaslari, Navoiy g'azallariga taxmislari davr she'riyatining ham g'oyaviy, ham badiiy jihatdan yetuk namunalari hisoblanadi. Furqat she'riyatida mustamlaka tuzumining illatlarini qoralash, joriy adolatsizlik va zo'ravonlikdan, huquqsizlik va nochor hayotdan, nodonlarning zamonada e'tibor topib, donolarning xor-zor etilishidan norozilik esda qolarli badiiy bo'yoqlarda tasvirlangan.

"Charx kajraftorning bir shevasidan dog'men: Ayshni nodon surub, kulfatni dono tortadur" kabi barkamol misralar shoir ijodidagi ijtimoiy yo'nalishni aks ettiradi. "Bormasmiz" radifli she'rida esa o'zbek milliy ruhiyati badiiy ifodalangan. Mashhur "Sayding qo'yaber,

sayyod..." musaddasida esa shoir shaxsning erkin yashash huquqini himoya qiladi, zulm va istibdodni qat'iy qoralaydi [7].

Bundan tashqari Furqat she'riyatida ilm inson hayotini yorituvchi nur sifatida talqin qilinadi. Shoir ilmni nafaqat shaxsiy kamolot uchun, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham zarur omil deb biladi. Uning qarashlariga ko'ra, bilimli inson nafaqat o'z hayotini yaxshilaydi, balki jamiyat rivojiga ham katta hissa qo'shadi. Shoirning ayrim satrlarida bu fikrlar juda aniq ifodalangan:

Ilm o'rgan, jaholatdan yiroq bo'l, ey inson,
Ma'rifat nuri bilan yorishar har bir zamon.
Bilim olgan kishi topgay sharaf va e'tibor,
Ilm bilan yuksalar har bir el-u har makon.
yoki,
Ilm birla topilur har ishda izzat va sharaf,
Ilmsiz odam qolur jaholat ichra bexabar.
Kimki ilmga intilib qilsa doim ijtiho
Topgay u dunyoda ham hurmat, saodat va murad.

Mazkur misralarda shoir ilmni inson hayotining eng muhim boyligi sifatida ko'rsatadi. Unga ko'ra, ilm insonni jaholatdan xalos etadi, unga hurmat va e'tibor olib keladi. Shu bilan birga ilm jamiyat taraqqiyotining ham asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Furqat o'z she'riyatida yoshlarni ayniqsa ilm olishga da'vat etadi. Uning nazarida yosh avlod jamiyatning kelajagi bo'lib, ularning bilimli va ma'rifatli bo'lishi jamiyat taraqqiyotini belgilaydi. Shu sababli shoir ko'plab she'rlarida yoshlarni ilmga intilishga, o'qishga va o'z ustida ishlashga chaqiradi. Bu jihatdan uning ijodi bugungi kun yoshlariga ham dolzarb ahamiyatga ega [3].

Shoirning ma'rifatparvarlik ruhida qarashlari nafaqat she'riy asarlarida, balki publitsistik faoliyatida ham yaqqol ko'rinadi. Xususan, uning mashhur asari hisoblangan "Sayohatnoma"da shoir turli mamlakatlar hayoti, ularning ilm-fan, madaniyat va taraqqiyot borasidagi yutuqlari haqida qiziqarli ma'lumotlar beradi. Bu asarda u boshqa xalqlarning ilmga bo'lgan e'tiborini tasvirlab, o'z xalqini ham shunday taraqqiyot yo'liga chorlaydi. Furqat sayohatlari davomida ko'plab mamlakatlarni ko'rib, u yerlarning ilm-fan va madaniyat sohasidagi rivojlanish darajasi bilan tanishgan. Bu tajriba shoirning dunyoqarashiga katta ta'sir ko'rsatgan va uning asarlarida ham o'z aksini topgan. U boshqa xalqlarning ilm-fan sohasidagi yutuqlarini ko'rib, Turkiston xalqlari ham ilm va ma'rifat orqali taraqqiyotga erishishi mumkinligini ta'kidlaydi [4].

Shu jihatdan qaraganda, Furqat ijodi nafaqat adabiy balki ijtimoiy-ma'rifiy ahamiyatga ham ega. Shoir o'z asarlari orqali xalqni uyg'onishga, zamon bilan hamnafas bo'lishga va ilm-ma'rifat yo'lidan borishga chaqiradi. Uning asarlarida ilgari surilgan bu g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Bugungi globallashuv davrida yoshlarning bilimli, keng dunyoqarashga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda Furqat ijodidagi ilm va ma'rifat haqidagi fikrlar hozirgi yoshlar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shoirning asarlari yoshlarni bilim olishga, doimiy izlanishga va o'z ustida ishlashga undaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat ijodida ilm va ma'rifat g'oyalari yetakchi o'rin egallaydi. Shoir o'z asarlarida xalqni jaholatdan qutulishga, ilm orqali taraqqiyotga erishishga chorlaydi. Uning ma'rifatparvarlik ruhida qarashlari bugungi

kundagi ko'p vaqtini ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazayotgan yoshlar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni bilim olishga va o'z ustida ishlashga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat. Tanlangan asarlar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
2. O'zbek adabiyoti tarixi. 3-jild. - Toshkent: Fan nashriyoti.
3. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. - Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
4. Qayumov A. O'zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent.
5. Karimov N. Ma'rifatparvar adiblar ijodi. - Toshkent.
6. https://tilvaadabiyot.uz/f/nurboy_j.pdf
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Furqat>

